Малишев Борис Володимирович

доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Деякі аспекти методологічних особливостей загальної теорії права і філософії права

За загальноприйнятим у вітчизняному науковому просторі твердженням, до основного кола питань, яке вивчається як загальною теорією права, так і філософією права, входять сутність, основні властивості й істотні взаємозв'язки правових явищ. У той же час галузеві юридичні науки обмежуються вивченням локальних проявів і зовнішніх характеристик функціонування правових явищ.

Водночас істотні складнощі виникають при спробі більш чіткого визначення меж між предметами загальної теорії права і численними науковими напрямами (онтологією права, гносеологією права, аксіологією права, антропологією права, юридичною логікою тощо), які у сукупності становлять сучасну філософію права. Аналіз численних праць, присвячених вказаному питанню, демонструє наступне.

Філософія права вивчає гранично загальні, «позаюридичні» закономірності (основи) права, при цьому часто ґрунтуючись на здобутках інших наук (філософії, соціології, психології, політології, економіки, культурології, антропології, етики тощо), а загальна теорія права вивчає прояви загальних закономірностей безпосередньо в юридичній площині, а також закономірності нижчого порядку, здебільшого не виходячи за межі юридичної проблематики [14, с. 7; 15, с. 13; 23, с. 13].

Наголосимо, що теорія права для використання потенціалу філософських категорій і конструкцій не потребує «посередника» у вигляді філософії права, адже «філософія є загальнотеоретичною та методологічною основою для всіх суспільних наук» [9, с. 67]. З точки зору структури юридичних наук загальна теорія права не є субординаційною відносно філософії права. У цьому випадку має місце координація і взаємодія між двома науками: загальна теорія права конкретизує, емпірично підтверджує й уточнює (або спростовує) виявлені філософією права «позаюридичні» закономірності, й одночасно пропонує філософії права розгалужену систему юридичних понять і категорій, юридичних закономірностей права. Крім того, загальна теорія права завжди залишається юридичною наукою, водночас різноманітні напрями філософії права постійно ризикують «упустити право як самостійну субстанційну реальність» [18, с. 99], підмінивши його іншими соціальними явищами.

© Малишев Б.В.

Відмінності між двома зазначеними науками проявляються не лише на рівні предмета вивчення, а й у сфері методології. Для сучасних вітчизняних досліджень у галузі теорії права притаманне активне використання діалектики, формальної логіки, системного підходу та формально-юридичного методу. Це відповідає так званому класичному типу осмислення явищ, якому властивий логоцентризм, раціоналізм, максимальне абстрагування від індивідуальних характеристик суб'єкта пізнання. Істинність знань забезпечується відстороненням суб'єкта пізнання від об'єкта пізнання та використанням спеціальних логічних прийомів.

Натомість у сучасній філософії права переважає так званий некласичний (пост-некласичний) спосіб осмислення правової сфери, який переміщує дослідника до складу об'єкта дослідження і таким чином усуває бар'єр між суб'єктом та об'єктом. (Втім, низка вчених, які відносять себе до філософів права, широко використовують класичний тип осмислення права). У результаті некласична епістемологія звертається до «нового розуміння «внутрішніх» станів свідомості» [17, с. 22]. Таким чином представники новітніх впливових когнітивних практик (феноменології, герменевтики, екзистенціалізму тощо), критикуючи Г. Гегеля, Б. Спінозу, Р. Декарта за те, що ті пожертвували суб'єктом задля об'єктивності знання, фактично прийшли до іншої крайності – вони жертвують об'єктом задля забезпечення досить глибокого занурення у суб'єктивний контекст процесу пізнання. На практиці це призводить до того, що дослідник здійснює своєрідне «самоінтерпретування». При цьому основна гносеологічна увага спрямовується не на зовнішнє середовище, а на свідомість самого дослідника. Безумовно, подібне перенесення акцентів може бути потенційно досить плідним у вивченні окремих правових явищ (наприклад, індивідуальної правосвідомості тощо). Але тут виникає проблема, пов'язана з тим, що у таких випадках свідомість має статус не фактору, який впливає на процес дослідження, а сама стає об'єктом дослідження. Суб'єктивне починає тотально домінувати над об'єктивним.

Зважаючи на викладене, філософія права часто асоціюється зі своєрідним методом рефлексії дослідника. Рефлексія не збігається ані з пізнанням, ані з самопізнанням. Справжній предмет рефлексії – відношення внутрішнього досвіду до досвіду зовнішнього [2, с. 10-11; 12]. Водночас не можна забувати, що «існування юридичної науки, її авторитет і місце серед інших наук багато в чому залежить від того, наскільки повно розкрито об'єктивне (виділено мною. – Б. М.) в її предметі – у праві» [1, с. 117].

Перед будь-яким способом осмислення правових явищ, який протиставляє себе класичному, стоїть досить складне завдання – уникнути обвинувачень у психологізмі, релятивізмі, а також обґрунтувати набір чітких критеріїв для перевірки достовірності отриманих знань. Адже критика раціоналізму так чи інакше приводить до емпіризму, істинність гіпотез якого апріорі не може бути підтверджена. Надмірне захоплення

емпіризмом призводить до перетворення юриспруденції з певної системи знань на сукупність розрізнених суб'єктивних думок, оцінок та позицій.

Вищезгадане завдання, на думку М. Козюбри, є нездоланним для філософів права і це наштовхує на очевидний висновок, що філософія права у своєму некласичному методологічному вимірі є не юридичною наукою, а окремою формою світосприйняття [11, с.113], яка базується на чотирьох основних методологічних формах філософствування.

Йдеться про феноменологію (основний концепт – «життєвий світ»), аналітичну філософію (основний концепт – «природна мова»), комунікативну філософію (основний концепт – «ідеальна комунікація»), постмодернізм (основні концепти – «дискурс», «гранднарратив», «наявне», «реконструкція») [3, с. 218; 5, с. 137].

У структурі сучасної філософії права знайшли своє відображення всі названі методологічні напрями. При цьому постмодернізм посідає серед сучасних когнітивних практик досить скромне місце, однак у працях, присвячених юридичній методології, останнім часом набуло поширення апелювання до перспективності саме його потенціалу.

Слід підтримати тих вітчизняних учених, які досить критично ставляться до гносеологічних можливостей постмодернізму, особливо його крайніх форм, які пропагують антиоб'єктивізм і абсолютизацію ролі тексту як «єдино доступної реальності» [6, с.18]. Використання в юридичних дослідженнях інструментів постмодернізму, які обґрунтовано у роботах М. Фуко, Ж. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Бодрійяра, Ж. Дєльоза, є можливим тільки зі значними застереженнями. Це пояснюється самою природою постмодернізму. У літературі [8, с.26; 22, с. 199-201] вірно зазначається, що постмодернізм по суті є своєрідним «проблемним полем», він ніколи не був систематизованою науковою дисципліною, адже ним обґрунтовується світоглядний хаос, глобальний релятивізм, зміщення дослідження у площину аналізу мови (світ і самоусвідомлення особи виступає як сума текстів, що вступають у взаємодію з іншими текстами й утворюють культуру), перехід з позиції суб'єкта на позицію об'єкта дослідження, визнання множинності та суб'єктивності істини, а також заперечення філософії як такої.

Правий О. Слюсаренко [20, с. 8-10], коли пише, що постмодернізм – це передусім своєрідна дослідницька парадигма, яка передбачає міждисциплінарність предмета соціального пізнання, методологічний еклектизм і відсутність чіткого понятійного апарату. Для постмодернізму характерним є акцентування уваги на неповторності й унікальності явища; для нього важливий не результат, а дослідницький процес, змістом якого виступає примноження інтерпретацій і демонстрацій їх підстав і ходу змін, тобто всього того, що залишалося за кадром досліджень Нового часу. Слід уникати як

недооцінки значення постмодернізму для сучасної юридичної науки, так і перебільшення його впливу.

З іншого боку, не можна вдаватися і в іншу крайність, яку часто пропагують у своїх роботах представники постласицизму у праві, по суті заперечуючи такі ознаки наукового знання як об'єктивність, універсальність, істинність, достовірність [25, с. 233-234].

Предмету загальної теорії права як юридичної науки відповідає саме класичний тип осмислення права, який базується на розмежуванні суб'єкта пізнання та об'єкта пізнання.

Традиційно у вітчизняній юриспруденції загальна теорія права сприймається як дисципліна, що займається загальними для правознавства проблемами і закономірностями та формує понятійно-категоріальний апарат [16, с. 89-90]. Призначенням наукового пізнання виступає опанування сутністю об'єкта пізнання [26, с. 214]. Пояснювальна функція будь-якої науки, в тому числі юридичної, спрямована на розкриття сутності предмета дослідження за допомогою виявлення його закономірностей та істотних ознак, результатом чого є створення і розвиток відповідної теорії.

Своєю чергою, під теорією розуміють комплекс поглядів, уявлень та ідей, виражених у системі взаємопов'язаних тверджень, спрямованих на пояснення певного явища, а також методи пояснення і передбачення явищ у даній предметній сфері. У більш вузькому та спеціальному значенні теорія є вищою, найбільш розвинутою організацією наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності й істотні зв'язки певної сфери дійсності, які зводяться до єдиного об'єднуючого начала (базису теорії) [7, с. 109; 13, с.504; 24, с.560].

Стосовно будь-яких теорій у сфері права згаданим базисом виступає підхід до праворозуміння, а точніше, найголовніший елемент у складі такого підходу.

З точки зору пояснювальної функції науки некласичні способи осмислення правових явищ мають досить обмежені можливості для виразу сутності права у розгорнутій системі категорій. Адже всі правові феномени при розгляді їх у некласичній парадигмі сприймаються як цінні самі по собі і як такі, що мають самостійне значення [21, с. 37]. Така особливість некласичних способів осмислення дійсності походить, зокрема, від їхньої глибинної залежності від наук, що вивчають людську поведінку. До речі, за англо-американською філософською традицією некласичні способи пізнання потрапляють до категорії так званих гуманітарних наук, яким, на відміну від соціальних наук, відмовлено у здатності пізнавати об'єктивні закони, оскільки вони вивчають індивідуальність [12, с. 204-205]. Таким чином філософія права у своєму пост-

класичному методологічному вимірі більше виступає не як юридична наука, а як юридичне філософствування.

Як було сказано вище, некласичні способи пізнання права характеризуються гіперболізацією ролі свідомості суб'єкта. У той же час чим більшими є абстракції, тим більше знань є істинними, через зникнення різниці між суб'єктивними світами окремих людей [19, с.331]. Саме класичні способи осмислення правових явищ мають властивості, що дозволяють їм відповідати вимогам науковості, серед яких у літературі [4, с. 326] називають логічну несуперечливість і можливість бути перевіреними емпіричним шляхом.

Гносеологічний потенціал некласичних напрямів пізнання правових явищ по суті перебуває ще у стадії становлення. Разом із тим ми є далекими від тієї різко негативної оцінки, яку надають деякі вчені [10] новітнім підходам до розуміння права. Як процес пізнання, так і його методи не можуть бути законсервовані у часі або втиснуті у певні догматичні рамки, оскільки це суперечить самій природі наукового пошуку. Слід завжди бути відкритим до нових ідей і конструктивної критики будь-яких, навіть давно усталених концепцій.

Використані джерела:

1. Алексеев С. С. Объективное в праве / С. С. Алексеев // Правоведение. – 1971. – № 1. – С. 112–118.
2. Антипов Г. А. Проблемы методологии исследования общества как целостной системы / Г. А. Антипов, А. Н. Кочергин. – Новосибирск : Наука, Сиб. отделение, 1988. – 258 с.
3. Белокобыльский А. В. Основания и стратегии рациональности Модерна / А. В. Белокобыльский. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 244 с.
4. Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке / М. Бунге ; пер. с англ. И. С. Шерн-Борисова, С. Ф. Шушурин. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – 512 с.
5. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн ; пер. з нім. Є. Попович. – К. : Основи, 1995. – 311 с.
6. Дамірлі М. А. Предметна сфера історико-правового пізнання: традиції й оновлення (епістомологічний аналіз) : автореф. дис. … доктора юрид. наук : 12.00.01 / М. А. Дамірлі / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. –Х., 2005. – С. 18.
7. Диалектика познания сложных систем / Под ред. В. С. Тюхтина. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.
8. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия : эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 256 с.

© Малишев Б.В.

9. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.

10. Козлихин И. Ю. О нетрадиционных подходах к праву / И. Ю. Козлихин // Правоведение. – 2006. – № 1. – С. 31–40.

11. Козюбра М. Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність / М. Козюбра // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 107–115.

12. Коноплев Н. С. Принцип детерминизма как методологическая основа гуманитарных наук: Содержание детерминации гуманитарных наук / Н. С. Коноплев. – Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1986. – 320 с.

13. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин. – М. : Мысль, 1974. – 568 с.

14. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О. Э. Лейст. – М. : Зерцало М, 2002. – 288 с.

15. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : Монография / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.

16. Машков А. Введение в общую теорию юридических наук / А. Машков. – К. : К.И.С., 2005. – 254 с.

17. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учеб. пособ. / Л. А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.

18. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права. (Предмет, система и функции науки) / П. Е. Недбайло. – К. : Вища школа, 1971. – 160 с.

19. Никоненко С. В. Английская философия XX века / С. В. Никоненко. – СПб. : Наука, 2003. – 776 с.

20. Слюсаренко О. Л. Праворозуміння в епоху постмодерну / О. Л. Слюсаренко // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 7–11.

21. Стовба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права / А. В. Стовба. – Х. : ЛЛС, 2006. – 176 с.

22. Философия XX века : учебное пособие / В. И. Добрынина и др. – М. : Знание, 1997. – 288 с.

23. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. / За ред. П. М. Рабіновича. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 290 с.

24. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

25. Честнов И.Л. Постклассическая теория права / И.Л. Честнов. – Сп-б. : Алеф-Пресс, 2012. – 650с.

© Малишев Б.В.

26. Широканов Д. И. Взаимосвязь категорий диалектики / Д. И. Широканов. – Минск : Наука и техника, 1969. – 252 с.

У статті висловлюється думка про те, що посткласичні методологічні напрями у пізнанні права можуть плідно використовуватися при дослідженні окремих правових явищ, проте сутність права може бути пояснена лише за допомогою комплексного розгортання наукових категорій у рамках класичного типу осмислення правової сфери, що представлений загальною теорією права.

Ключові слова: *загальна теорія права, філософія права, методологія права*

В статье высказывается мысль о том, что постклассические методологические направления в познании права могут плодотворно использоваться при исследовании отдельных правовых явлений, однако сущность права может быть пояснена только при помощи комплексного развертывания научных категорий в рамках классического типа осмысления правовой сферы, представленного общей теорией права.

Ключевые слова: *общая теория права, философия права, методология права*

The article suggests the idea that the post-classical methodological orientations in the understanding of law can fruitfully be used to investigate certain legal phenomena, but the essence of law can be explained only through a comprehensive deployment of scientific categories of the general theory of law within classical type understanding of the legal sphere.

Keywords: *general theory of law, philosophy of law, methodology of law*

© Малишев Б.В.